

FRAMES, SCRIPTS, SCENARIOS – OG – TOPOI

Af OLE TOGERBY

I bogen *Retorik*¹⁾ skriver Jan Lindhardt at retorikken i vore dage optræder inkognito, fx som journalistik, som reklame og som politisk propaganda. Retorikkens nyeste forklædning er nok det der hedder Artificial Intelligence²⁾. Det er læren om hvorledes man får datamater til at reagere på måder der ligner menneskelige intellektuelle præstationer, fx får dem til at konversere, svare på spørgsmål, stille medicinske diagnoser, eller forstå sammenhænge i en ganske almindelig historie. Man prøver fx at få datamater til at lave parafraaser over historier eller svare på spørgsmål om indholdet.

Her er man stødt på det problem at sammenhængen i en tekst ikke fremkommer som summen af enkeltdele. Man kan ikke blot addere sætningerne og til sidst stå med historien som en helhed. Et fortærsket eksempel kan illustrere problemet:

Soldaterne skød på kvinderne. Jeg så flere af dem falde.

Hvis man sætter en maskine til at »læse« denne tekst, vil man jo gerne have at den på en eller anden måde registrerer at det er kvinderne der falder, og ikke soldaterne. Og det er ikke tilstrækkeligt at indkode en regel om pronominal henvisning hvad følgende kontraeksempel viser:

Glassene stod på kanterne. Jeg så flere af dem falde.

Man ville gerne have at maskinen så at sige kunne huske hvad der var sket i historien; et af de mest berømte programmer der er lavet, er et der kan flytte farvede tegninger, kasser og pyramider rundt i et tredimensionalt rum, og som kan huske at hvis

man har bedt maskinen sætte den røde terning på den blå kasse, så kan man ikke flytte den blå kasse uden at flytte den røde terning først. Problemet er her: hvorledes skal informationerne lagres fra den ene del af teksten til den anden og fra »læsningen« af teksten til de eventuelle spørgsmål eller konversationer. Data-matens »læsning« af en tekst sker ved et program der kaldes en parser, og som i princippet virker således at maskinen læser bogstav for bogstav, genkender ord som man har oplagret i dens ordbog, knytter ordene sammen og genkender sætningsmønstre og til sidst genkender mønstre i hvorledes sætninger sættes sammen til tekstlige enheder. Sådanne programmer kan virke på to forskellige måder: enten bottom-up eller top-down. Enten bevæger maskinen sig hen i det som altid antages at være en træstruktur fra neden og kommer kun så højt op som de nederste grene tillader, eller den bevæger sig oppe fra og ned, dvs. den har altid en helhedsforventning og prøver så at finde dele der kan passe i denne helhed. Finder den ikke sådanne passende dele må den revidere helhedsopfattelsen.

Alle disse problemer er faktisk problemer som retorikken har haft under kynndig behandling lige fra begyndelsen. Det ved de folk der laver artificial intelligence bare ikke. Derfor har de opfundet en række begreber som kan bruges til at løse nogle af de problemer som er nævnt. Til disse begreber hører: frames, scripts, scenarios.

Frames er foreslået af M. Minsky som datastrukturer der som stereotypiske situationer oplagres i hukommelsen. (Alle artificial intelligence-folk har fundet ud af at det nok kan betale sig at prøve at kopiere hvorledes man kan slutte sig til at den menneskelige hjerne må fungere.) Når man møder en ny situation, vælger man fra hukommelsen en struktur som kaldes en frame og som tilpasses til situationen. Eksemplet med soldaterne og kvinderne kan igen illustrere. Den ramme teksten passer ind i er en krig eller borgerkrigsituation og skud udløses ofte med det formål at ramme det der skydes på så det falder; så med en indbygget frame kunne maskinen nok have fundet ud af at det ikke var soldaterne der faldt.

Schank og Abelson³⁾ har præget et andet begreb der kaldes et

script, der i modsætning til en frame er noget der nødvendigvis er en handlingsproces. Deres eksempel er hvor megen viden der forudsættes for at man forstår en tekst om et restaurantbesøg.

John gik på restaurant og spiste kylling, men han glemte at få regningen med.

For bare at forstå den bestemte form *regningen* skal maskinen på en eller anden måde have indkodet at det at gå på restaurant indebærer at man bestiller maden, får den, spiser den og så får en regning og betaler den. Den skal egentlig også helst have indkodet at John nok skulle bruge regningen til at få godtgjort beløbet et eller andet sted. For den der ikke ved det, er der utallige historier om restauranter som slet ikke er forståelige:

John gik på restaurant og bestilte kylling. Efter en halv time gik han.

Betalte han i dette tilfælde? De fleste har nok opfattet at han ikke fik maden og derfor ikke betalte. Og sådan kan man blive ved.

Endelig har Sanford og Garrod⁴⁾ valgt termen scenario til at betegne næsten det samme. Enhver situation aktiverer bestemte roller. Fx vil et restaurantbesøg kræve at der er en tjener-rolle som kan eller skal udfyldes.

Disse forskellige begreber ser ud til at virke efter hensigten. Inden for begrænsede universer kan artificial-folkene få datamaterne til at parafasere, svare på spørgsmål og konversere. Der er dog et meget væsentligt problem ved teoridannelserne. Hvorledes sætter man grænser for hvor dybt man skal gå i den uendelige række af rammernes rammer, af drejebøggeres drejebøger eller af scenariernes scenarier. Problemet er følgende: det at gå på restaurant indebærer at bestille hos tjeneren, spise og betale. Det at spise indebærer at føre maden fra tallerken til mund med gaffel eller ske. Det at føre maden til munden indebærer at man griber om gaffelen, fører den hen til tallerkenen, stikker den i fx et kødstykke, løfter den til munden, åbner munden ... osv.

Både ved bottom-up og top-down metoden er dette problem mærkbart. Ved den første er der mange skemaer der må aktiveres samtidig ved begyndelsen af en tekst indtil de udelukkes det ene efter det andet. Og ved top-down vil det måske først langt

henne vise sig at et valgt skema ikke er rigtigt, og processen må begynde forfra indtil den valgte helhed ikke dementeres af hvad der kommer i teksten. Man kan virkelig undre sig over at artificial intelligence-folkene ikke har tyet til retorikken for at se hvorledes man her har løst problemet om at lene den menneskelige hjernes arbejde med at behandle (producere og reagere på) tekster. Det begreb som de står og mangler er nemlig udarbejdet både som fast begreb og som detaljeret katalog – jeg tænker her på begrebet *topoi*. Topoi er steder (topoi betyder steder på klassisk græsk) hvor man kan finde stof til bevisning af en sag. Toposlæren finder man både hos Aristoteles⁵⁾, i Ad Herennium⁶⁾ og hos Cicero⁷⁾ og Quintilian. Toposlæren er en del af den fase i læren som kaldes inventio, eller udfindelse. Den bruges altså til at finde stof til at bejse en sag.

Det interessante ved denne placering af toposlæren i inventio og før dispositio, det er at der her så at sige er foreslået en løsning på top-down-bottom-up-dilemmaet. Inventio er nemlig begge dele på en gang. Man har en sag eller et emne og skal så finde stof til det. Det er en bevægelse fra helhed til dele. Men omvendt muliggør den topiske metode at man ved associationer fra det ene topos til det andet finder helt nye og uventede sider af en sag således at sagen ender med at blive en anden end man begyndte med. Inventio er ikke hierarkisk tankebevægelse. Hierarkiseringen og lineariseringen kommer først ved dispositio. Inventio og hele retorikken er organiseret først og fremmest efter hvorledes man producerer en tekst, og det de forskellige aktiviteter faser angiver, det er altså at når man laver en tekst må der komme en fase uden hierarki og rækkefølge før en fase hvor hierarki og rækkefølge lægges ned over det fundne stof. Det betyder omvendt at der ved lynning eller læsning af en tekst nok sker det samme – bare i modsat rækkefølge: først afdækker man rækkefølgen og hierarkiet og så ideernes forbindelser og tankenes dimensioner. Det man forsøger ved frames, scripts og scenarios, det er at løse begge problemer samtidig.

I den klassiske retorik havde man i og for sig ikke sat topoi helt på begreb. Alle steder hvor det defineres er det defineret ved et billede, enten som »steder« hvor man finder stof eller som »plad-

serre (sedes) hvor ideerne gemmer sig. Men et billede er jo ikke en definition. I moderne retorik⁸⁾ har man så forsøgt at kredsbe- grebet ind som begreb og jeg skal her prøve at give et bidrag til definitionen af hvad topoi kan defineres som.

Topoi er begreber i sig selv. Det er altså hverken ord, ordsprog eller talemåder, således som oversættelserne til latin og engelsk og tysk kan betegne. *Loci communes, commun places* og *Gemeinplätze* betegner alle sammen talemåder. Topoi – således som det blev behandlet i den klassiske retorik og som man har forsøgt at defi- nere det nu – er ikke stivnet visdom som talemåder, men fly- dende visdom som kan bruges i tænkeprocessen.

Topoi er ikke ethvert begreb, det er kun relationelle begreber, prædikater af anden grad eller hvad man vil kalde dem. Det er altså begreber der sætter to andre begreber i relation til hin- anden. Det er derfor billedet med steder eller pladser er så godt. En plads betegner jo også hvor noget andet befinder sig i forhold til omgivelserne. En plads er også et relationelt begreb.

Nye koste fejler bedst er et ordsprog og kan ikke kaldes et topos. Ordsproget angiver værdien af noget, men ikke nødvendigtvis re- lationen mellem dette noget (det at noget er nylave) og så noget andet. Når topoi findes i tekster vil de som regel heller ikke være udtrykt som et ord eller en sætning men ligge skjult som struc- tureringsprincip under en tekst. Et eksempel kan belyse det:

110 keramiske arbejdere på Bing og Grøndahls fabrik i Valby nedlagde onsdag arbejdet som en protest mod den overenskomst som Keramisk forbund har indgået – uden at medlemmerne har haft den til afstemning.

Artikel i Valbybladet

Her er sagen 'en strejke' og den sag er belyst ved en række topoi – som forøvrigt også er brugt i de fleste andre nyhedsartikler i dagblade. Først bliver der spurgt HVEM? og teksten leverer sva- ret: 110 keramiske arbejdere. Så bliver der spurgt HVOR? og sva- ret er på Bing og Grøndahls fabrik i Valby. Så HVORNÅR? Svar: ons- dag. HVORFOR? – som protest osv. Der står ikke i teksten *hvem, hvad, hvor, hvornår og hvorfor*, men det ligger som et udtalt men iøjnefaldende struktureringsprincip bag ved en avisartikel.

Hvem-hvad-hvor-og-hvornår-hvordan-hvornmed-og-hvorfor er

et af de mest kendte kataloger over topoi der oven i købet kan sættes på hexameter.

Topoi er altså relationelle begreber der strukturerer andre be- greber i forhold til hinanden. Det er topoi der skaber sammen- hængen i en tekst fordi begreberne i en tekst altid hænger sam- men ved at være struktureret i forhold til hinanden. Og det var netop det artificial intelligence-folkene efterlyste. *Soldaterne skød på kvinderne – Jeg så flere af dem falde. Hvem? – soldaterne. Hvad? – skød på kvinderne. Hvorfor? – Jeg så flere af dem falde.*

Man lægger mærke til at topoi er begreber på et andet abstrak- tionsniveau end frames, scripts og scenarios. Disse sidste handler om soldater, geværer, restauranter og fjener, og vil altså være meget specielle og kan kun bruges i den provins af bevidsthedens landskab hvor de nu er udarbejdet. Anderledes med topoi, de er mere abstrakte og kan derfor bruges i mange forskellige provin- ser af bevidsthedens landskab. Når jeg nu har udvidet billedet til at omfatte bevidstheden som et landskab, så kan man også meta- forisk præcisere at topoi da ikke er steder men retninger, ver- denshjørner på et kompas, som jo kan bruges på alle dele af land- kortet. Man kan altid, når man befinder sig i en bestemt provins af bevidsthedens landskab, fx i provinsen for strejker, bruge hexameter-topoierne. Det kan man også hvis man befinder sig ved olympiaden eller ved dronning Margrethe I's indtog i Flens- borg 1412. Ligegyldig hvor i bevidsthedens landskab man befin- der sig, altid kan man lade tanken tage retning mod Hvem-hvad- hvor-og-hvornår-hvordan-hvornmed-og-hvorfor.

Skulle topoi bruges af datamaskinerne skulle de som skemaer suppleres med nogle fyldige ordbøger, der så havde indbygget oplysninger om at toposet HVORFOR ved skydning er 'for at dræbe' mens HVORFOR ved at strejke som regel er 'for at opnå bedre løn'. Det ville så være topoi der illustrerede ordbogen og ikke frames eller scripts der illustrerede teksten.

Topoi er på den anden side bestemt ved de sociale og kulturelle forhold som de bruges i. Topoi bruges jo nemlig altid i en situa- tion til at belyse en sag som ikke er afgjort på forhånd – ved magt eller ved uigendrivelige beviser. Topoi er altså de steder hvor

af en sag som man ikke havde været opmærksom på tidligere. Og det kan man jo kun hvis topoi optræder mange sammen. Det er fx en topisk tanke at begynde at betragte naturen som noget der skal overleve og som nødvendigvis må kræve gode nok betingelser til det, fremfor kun at betragte naturen som et redskab til at tilfredsstille menneskets materiale behov. Denne funktion, at åbne nye perspektiver på den samme sag, den kan topoi kun have hvis bundtet af topoi som anvendes er stort nok til altid at indeholde det modsatte af det man umiddelbart tænker på.

Til slut skal jeg derfor kort vise et katalog over topoi som jeg selv har udformet¹⁰⁾, især på grundlag af Ciceros Topica og oversigten i Ad Herennium.

Kataloget fremstilles som et træ, et billede der i middelalderen har været brugt flere gange til netop at illustrere topoi.

Det vigtigste topos til at belyse en sag er altid DEFINITION. Dernæst kan man dels spørge til sagens REALITET, eksisterer den, er det sandt; dels til sagens KVALITET, af hvad art er den, hvordan er den? Realiteten belyser man ved et ræsonnement, en forklaring eller en begrundelse. Kvaliteten belyser man ved en redegørelse, en beskrivelse eller en karakteristik.

Tager vi én af disse generer, fx forklaringen, så kommer man først til de egentlige topoi: ARSAG, UDVIKLING, BEGIVENHED, KONSEKVENNS. Ved begivenhed kommer vi så til HVEM-HVAD-HVOR-OG-HVORNÅR-HVORDAN-HVORMED-OG-HVORFOR. Og sådan kan man blive ved hele vejen rundt i træet.

NOTER

- 1) Jan Lindhardt: *Retorik*, 1975, Kbh.
- 2) Se fx oversigt over AI i Gillian Brown & George Yule: *Discourse Analysis*, 1983, Cambridge GB.
- 3) R.C. Schank & R. Abelson: *Scripts, Plans, Goals and Understanding*, 1977, Hilldale.
- 4) Se referat i Brown & Yule.

- 5) Aristoteles: *The Art of Rhetoric*, Loab nr. 193, (1939) 1975, London.
- 6) *Ad Herennium*, Loab nr. 403, (1954) 1968, London.
- 7) Cicero: *De Inventione*, Loab nr. 386, (1949) 1968, London.
- 8) Lothar Bornscheuer: *Zehn Thesen zur Spannungstheorie des Topikbegriffs* i H.F. Plett, Hrsg.: *Rhetorik*, 1977, München.
- 9) E. Grassi: *Macht des Bildes*, 1979, München.
- 10) J. Kopperschmidt: *Allgemeine Rhetorik?*, (1973) 1976, Stuttgart.
- 9) Cicero: *Topica*, Loab nr. 396, (1949) 1968, London.
- 10) Er under trykning under titlen: *Stedert i bevidsthedens landskab - gerne på idernes træ. Om at finde stof til at belyse en sag.*